

Христина Богера

ЦІННІСТЬ СВОБОДИ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ Г. СКОВОРОДИ

У статті присвячено досліджуються проблеми свободи в аспекті національної ідентичності. Аналізується філософський дискурс Г. Сковороди, зокрема, рефлексії мислителя над проблемою свободи. Також у статті представлено осмислення взаємозв'язку між проблемою національної ідентичності і соціальними трансформаціями у XVIII ст.

Ключові слова: національна ідентичність, цінність свободи, Г. Сковорода, українське суспільство, вольність.

Bohera K. Value of freedom as an expression of national identity in the work of H. Skovoroda

The article is dedicated to the problem of freedom in the sense of national identity. The author analyzes the philosophical discourse of H. Skovoroda especially thinker reflection on the problem of freedom. The problem of understanding the relationship between national identity and social transformation in the XVIII century is also examined.

Key words: national identity, value of freedom, H. Skovoroda, Ukrainian society, liberty.

Богера К. Ценность свободы как проявление национальной идентичности в произведениях Г. Сковороды

В статье исследуются проблемы свободы в аспекте национальной идентичности. Анализируется философский дискурс Г. Сковороды, в частности, рефлексии мыслителя над проблемой свободы. Также в статье представлено осмысление взаимосвязи между проблемой национальной идентичности и социальными трансформациями в XVIII в.

Ключевые слова: национальная идентичность, ценность свободы, Г. Сковорода, украинское общество, вольность.

Збереження національної ідентичності в умовах відсутності свободи на попередніх етапах історичного розвитку українського суспільства свідчить про значний потенціал традиційних цінностей українців. Ідея свободи є наскрізною в усіх етапах формування українського світогляду. Влучно з цього приводу висловився відомий дослідник української філософської думки М. Попович, який констатує, що

“свобода як цінність і ідеал залишається загальнолюдським орієнтиром” [9, с. 246]. Сучасні вчені наголошують на націєтворчій складовій такої свободи. Виходячи з сучасного стану українського суспільства, необхідно зазначити, що звернення до ціннісного аспекту свободи як свободи кожного окремого індивіда, про який говорить Г. Сковорода, є надзвичайно важливим. Адже формування сучасного суспільного світогляду потребує ідеалу вільної особистості як необхідної умови демократичних трансформацій української державності і суспільства загалом. Зростає кількість праць на тему українських духовних традицій, проте спостерігається брак досліджень з націоналістичної проблематики, які були б присвячені виключно аксіологічному аспекту національної ідентичності.

Аналіз праць українських дослідників (М. Поповича, М. Шлемкевича, В. Шевчука, А. Пашука, Т. Космеди та інших) дає підстави вважати, що хоча у прямій постановці питання про цінність свободи як вияву національної ідентичності у творах Г. Сковороди вчені не розглядали, його окремі аспекти знайшли своє відображення відповідно до характеру та змісту досліджень. Вичерпно феномен свободи у філософському дискурсі Г. Сковороди реалізується у дослідженні М. Поповича “Тригорій Сковорода: філософія свободи”. Автор здійснив глибокий аналіз творів Г. Сковороди у філософському і культурологічному контексті. Дослідник визначив українського мислителя як “незалежну особистість, яка сама обрала своє призначення і майбутнє” [9, с. 247]. Грунтовні дослідження таких іноземних вчених, як Ентоні Сміта, Юргена Габермаса, є необхідними для уточнення базового для цього дослідження поняття “національна ідентичність”. Варто згадати також дослідження сучасних українських філософів С. Кримського, А. Карася, темою яких є аналіз проблеми свободи.

Мета пропонованої статті полягає у тому, щоб, з одного боку, окреслити місце свободи у системі цінностей українського суспільства XVIII ст., а іншого – означити вияв національної ідентичності у філософському дискурсі Г. Сковороди.

Перед тим, як перейти до аналізу цінності свободи як вияву національної ідентичності у творах Г. Сковороди, необхідно виконати певні термінологічні усталення. Покладаючись на поняття “національної ідентичності”, маємо на увазі насамперед те, про що пише Е. Сміт у праці “Національна ідентичність”. Згідно з теорією вченого, національна ідентичність – це “підтримка і постійне відтворення певного складу, набору цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, які складають відмітну культурну спадщину нації, а також ідентифі-

кацію окремих індивідуумів з цією відмітною спадщиною, набором цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій” [11].

За умов національної депресії у XVIII ст. свобода була для тогочасного українського суспільства не лише теоретичною проблемою, але й виступала як найвища суспільна цінність та вияв національної автентичності. Для детальнішого розгляду цієї тези варто звернутися до визначення ключового поняття “свобода” українським вченим, філософом С. Кримським. “Свобода є універсальним виміром людської сутності”, – зазначає він і додає, що у різних націй різний вияв і різна реалізація цієї свободи [6]. У ренесансно-гуманістичній інтерпретації свобода визначалася як “можливість людини формувати не тільки свою власну природу, а й змінювати наявну соціальну дійсність” [7]. До цієї проблематики торкається і Ю. Покальчук. За його висловом, в Україні свобода – це вияв гідності особистості [6]. Покладаючись на тезу А. Караса, варто додати, що ідея свободи в Україні ідентифікується і розгортається крізь цінності громадського поступу і демократії [3, с. 460]. В аксіологічному значенні свобода є такою цінністю, за допомогою якої людина може окреслити і розвивати сутність своєї людськості – надає їй певний сенс існування, – йдеться в сучасному польському дослідженні [14, с. 84]. Отже, свобода як цінність і “потреба натуральна” нового ренесансного суспільства є найповнішим виявом національних прагнень та національної автентичності.

Цінності виражаються суспільною свідомістю у відповідь на її потреби та мають конкретно-історичний характер і є складовою національної ідентичності певної епохи. Соціальні тенденції в Україні у другій половині XVIII ст., детерміновані чужоземним пануванням, руйнацією української землі, переслідуванням і знищенням інтелігенції, зумовили національну депресію, соціальну атомізацію та масове закріпачення селян. Несвобода в суспільстві, обставини “відчуження людських цінностей, їх збочення” (С. Кримський) активізували потребу свободи особистості як умови збереження і розвитку української духовності. Пошук перспектив удосконалення людини і суспільства стає найважливішою проблемою тогочасного філософського дискурсу та основою ціннісно-смыслового універсуму Г. Сковороди. Чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації мислителя, який жив на “розграні двох великих епох” (І. Франко).

Аналіз соціальних тенденцій в Україні XVIII ст. та ретроспективний огляд феномену свободи в національній та ренесансно-гуманістичній інтерпретації дає змогу констатувати, що свобода посідала чільне місце в системі природних потреб та духовних ідеалів рене-

сансної людини і суспільства. Як справедливо зазначає А. Пашук, “лише відсутність свободи робить її усвідомленою цінністю” [8, с. 406]. У ціннісному сенсі основною темою “філософії громадянського обов’язку” Г. Сковороди (М. Попович) була свобода. А. Пашук з цього приводу зазначив, що проблема свободи органічно поєднується з філософським вченням українського мислителя “як сутнісне визначення його змісту та суспільно-духовної спрямованості” [8, с. 406]. Втім особливої важливості в українському суспільстві XVIII ст. набув соціальний ідеал свободи окремої людини.

В. Шевчук категорію свободи прямо корелює з вченням Г. Сковороди. Він говорить про те, що для українського мислителя найбільш цінною була духовна свобода: “Свобода ж духовна не тільки може існувати без матеріальної забезпеченості, але, більше того, ці два поняття в житті часто антагонізують, і в тому є свій резон. ...вабила його не сама по собі бідність, а здобута з її допомогою свобода, що давала змогу розвинути ту частину мудрості, яку надав мислителеві Бог, а це значить здійснитись як людині у світі” [12, с. 31]. Свобода (“вольність”) у філософському дискурсі Г. Сковороди є необхідною умовою реалізації вищих потенцій як особи, так і суспільства в цілому. У своїй концепції “істинного чоловіка” український мислитель доводить, що справжня людина виявляє й утверджує себе у своїй свободі, коли вона реалізує насамперед свої таланти та здібності, творчі нахили і гідність, усю духовно-етичну сутність. Згідно з його міркуваннями, свобода – це лише внутрішня сутність, “внутрішня соціальність” (С. Кримський) людини, яка наказує їй, що робити. Жодні зовнішні обставини не можуть поневолювати людську особу. Людина, на думку Г. Сковороди, не може бути “рабом жодних приписів і вказівок, а повинна прислухатися до повелінь свого внутрішнього духа. Свобода людських вчинків, стверджує мислитель, реалізується у пізнанні людиною своїх природних здібностей у відповідній спорідненій діяльності. “Духовный же чоловік есть свободен,” – каже Г. Сковорода [10, II, с. 41]. Отже, свободу мислитель пов’язує з процесом самопізнання. Умовою досягнення свободи виступає пізнання в собі Бога, “істинної”, “невидимої” природи. Важливим моментом тут виступає те, що в такій людині діє сам Бог, Дух Божий, саме він гарантує свободу й рятує від сваволі, спрямовує дії вільної людини в потрібному, в відповідності з інтересами цілого, напрямку, робить їх зміст моральним. Свобода людини в концепції мислителя – це свобода її внутрішнього духу, яка виявляється у самопізнанні, пізнанні своєї “сродности”. Розуміння українським мислителем свободи

як особливого душевного стану, пов’язаного з усвідомленням у собі Духа Божого, є певним ідеалом, до якого прагне і сам Г. Сковорода. Протягом усього життя мислитель оберігав свою особисту свободу як найбільшу цінність.

Для українського мислителя важлива особиста свобода кожної людини. Аксиологічний вимір поняття “свобода” (“вольность”) у філософському дискурсі Г. Сковороди полягає у розумінні свободи як основного смислу людського життя. Ідеал “вольности” – це “міра в житті главна”, стверджує мислитель [10, I, с. 411]. Таку думку знаходимо у Т. Космеди, яка, аналізуючи поняття оцінки у Г. Сковороди, зауважує: “Свобода – це найвище благо (добро) людини” [5, с. 57]. Отже, свобода у філософії українського мислителя виступає найвищою цінністю людського життя. Підтвердженням може слугувати і короткий вірш з латинською назвою “De libertate” (“Свобода”). Її цінність незрівнянна навіть із золотом:

“Что то за вольность? Добро в ней каное?

Ины говорят, будто золотое.

Ах, не златое, если сравнить злато,

Против вольности еще оно блато” [10, I, с. 91].

Вірш має всього вісім рядків, та вони сповнені глибокого змісту. Г. Сковорода переходить від осмислення свободи взагалі як цінності, що не може зрівнятися навіть із золотом як символом найвищої вартості, до думки про конкретну свободу – свободу Батьківщини. Справжнім нещастям для людини є втрата особистої свободи: “О, когда б же мні в дурні не пошитись, дабы вольности не могл как лишитись” [10, I, с. 91], бо свобода асоціюється з істинно людським буттям. Влучно з цього приводу висловився А. Пашук, який зазначив, що феномен свободи у творчості Г. Сковороди полягає не лише у вимозі звільнення людини від усього, що сковує її духовне та соціальне ество, але через свободу конкретної особи й звільнення усього народу, бо шлях до свободи народу йде через свободу особистості [8, с. 406]. Завершує свої роздуми Г. Сковорода осанною важливості визвольної війни українського народу:

“Будь славен вовік, о муже избранна,

Вольности отче, герою Богдане!” [10, I, с. 91].

Мислитель чітко усвідомлював свою причетність до системи цінностей українського народу. Доцільною в цьому контексті є думка В. Горського, який зазначив, що “нормальний розвиток національної культури потребує якомога органічнішої узгодженості соціального і духовного життя. І коли соціальне життя постає перешкодою на шля-

ху розвитку духовного, вступає з ним у суперечність, інтелігенція не лише реалізує себе втечею від світу, що поневолює її, а й спрямовує свої зусилля на його перебудову відповідно до вимог духу” [1, с. 149]. Саме такий шлях обрав Г. Сковорода – сферу “вільної самодіяльності особистості за межами соціального”, “сферу духовної реальності, яка свідомо протиставлялася неприйнятній соціальній дійсності” [1, с. 148]. М. Шлемкевич говорив про існування людей особливого типу, які творять власне український духовний простір, українську ментальність, із притаманними їй прагненнями духовної свободи, “сродної” праці тощо [13, с. 290]. Поцінування свободи як вияву національної ідентичності українського мислителя підтверджує думка ще одного сучасного вченого. “Прагнення до свободи в ученні Сковорода – прагнення цілком природне, божественне. Таким же природним і божественним виступає й прагнення до національної свободи”, – переконує В. Жижченко [2, с. 63]. Дослідник доводить, що потреба свободи усвідомлюється тим більше, чим більше пізнає себе народ, чим більша його самосвідомість. “Народ, який не пізнав, не усвідомив себе, – каже В. Жижченко, – не зрозумів свою божественну суть, залишається нещасним і нежиттєздатним, навіть коли здобуде зовнішню свободу” [2, с. 63].

Український мислитель, “творча праця якого в тогочасних умовах стала великим духовним неприйняттям нової соціальної, політичної і релігійно-церковної дійсності, де людині відводилась роль пасивного інструмента в руках неправдивих, “відмацьких” стихій”, відстоював важливість демократичних настанов для тогочасного суспільного життя [3, с. 460]. Він осмислив ідеал “республіки духу” з домінуванням високих людських цінностей, таких як мудрість, справедливість, любов. Мудрість, життя в істині є, на думку Г. Сковорода, найвищою ознакою духовності людини і суспільства. Він різко засуджує усі прагнення людини до збагачення, влади, знаменитості. Єдиним засобом, згідно з мислителем, є висока духовність людини, або життя в істині, яке наповнене совістю. Г. Сковорода сформулював ідеал суспільства як спільність духовних людей, що здатні мислити любов’ю, надією і вірою в найвищому смислі. Віра для українського мислителя ґрунтувалася на ідеї персонального Бога, який знаходиться у душі людини. Благом для людини є, на його думку, також краса. Вона, за висловом Г. Сковорода, є онтологічним гарантом існування Бога, тобто вищої істоти.

Самоідентифікація Г. Сковорода з українським народом імплікується відповідністю його духовної діяльності специфіці менталітету

рідного народу і потребам його розвитку, спричинених своєрідністю конкретної історичної ситуації. Можна стверджувати, що соціальний вимір ідеалу “волности” Г. Сковороди був виявом загальнонаціональних потреб тогочасної соціальності. Покладаючись на тезу А. Пашука, відзначимо, що проблема свободи у Г. Сковороди не зводиться лише до її особистісного вияву [8, с. 417]. Свобода окремої особистості, вважає мислитель, неможлива поза суспільством, бо людина є частиною суспільства. С. Кримський висловив припущення, що проблема свободи у Г. Сковороди, “врешті-решт, і зводиться до переходу від внутрішньої свободи до зовнішньої свободи” [6]. Соціальна значимість свободи у Г. Сковороди визначається поняттям “всеобщей должности”, проявом і конкретним здійсненням якої є індивідуальний “сродный труд”. **“Сродный труд” на благо суспільства приносить людині велике заловення та дає їй почуття свободи.** Г. Сковорода мислить свободу як необхідну умову розвитку освіти, науки, культури на користь суспільству. На цю думку вказує і А. Пашук, зазначаючи, що свобода у суспільстві має ґрунтуватися на розумінні Бога – закону, який керує усім сущим, у тому числі і суспільством, і має визначатися потребами, вимогами, інтересами суспільного життя [8, с. 418]. Як найвищий духовний ідеал свобода детермінує вибір людини, який веде до істини, утверджує добро, правду, любов, справедливість, гармонійно поєднує особисте і суспільне життя. З таких міркувань Г. Сковороди впливає суспільний характер його ідеалу, який М. Кашуба визначила як “непохитну вірність обраному шляху, зневагу до фальшивих цінностей, яким поклоняються “святі мавпи”, і як “виклик облудному світові, присуд рабам золота, слави, користі й самолюбства” [4, с. 117]. Феномен свободи людини і народу – це найцінніший вияв сутності існування, самоутвердження, самоідентифікації і саморозкриття “духовного чоловіка”. Отже, Г. Сковорода є унікальним філософом у тому смислі, що він сконцентрував і виразив у своїй творчості дух нації, свою епоху, національну культуру й ідеали та прагнення українського народу. Тому необхідно звертатися до творчості Сковороди для того, щоб пояснити складні питання сьогодення.

Відзначені моменти дозволяють зробити такі висновки:

В українській філософії XVIII ст. формуються нові соціальні орієнтири, спрямовані на утвердження у свідомості людей високої цінності людської особистості та усвідомлення власної національної ідентичності.

Свобода стала тим загальнонаціональним орієнтиром, який

об'єднував тогочасне українське суспільство і тим самим формував національну ідентичність нашого народу.

Оцінюючи соціальні умови свого часу, Г. Сковорода виводить поняття “волности” як найголовнішої потреби людини і суспільства XVIII ст.

Свобода у його філософському дискурсі визнається найвищим досягненням людини, смыслом людського життя.

“Волность” втілює найдорожче людське благо, що становить аксіологічний вимір цього поняття у творах Г. Сковороди. Розмірковуючи в контексті ренесансно-гуманістичних впливів, мислитель високо оцінював внутрішню свободу людської особистості як необхідну умову утвердження її гідності.

Свобода людини у творах Г. Сковороди є найвищою суспільною цінністю, яка гарантує право на національну самобутність і свободу її прояву.

У період сучасних демократичних змін особливо актуальним є звернення до аксіологічних підстав формування національної ідентичності.

Література:

1. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: Підручник. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
2. Жижченко В. Значення філософії Г. С. Сковороди для формування української національної ідеї XXI століття // Грані. – 2000. – № 3 (11). – С. 62-65.
3. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Київ, Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
4. Кашуба М. Вільнодумство Г. Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислителя. Зб. наук. праць. – К. : Ін. -т філософії НАН України, 1997. – С. 112-118.
5. Космеда Т. Аксіологічний аспект прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
6. Кримський С. Лише місія робить поета вільним // ЦСМ “Дах”: Відлуння. – <http://www.dax.com.ua/ru/saloon/20040225/krymskiy>.
7. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні [Електронний ресурс] – К. : Основи, 2000. – 472 с. – <http://litopys.org.ua/lytv/lyt.htm>.
8. Пашук А. Проблема свободи у філософії Григорія Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVII – С. 405-423.
9. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – К. : Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.

10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.; Т. 2. – 574 с.

11. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К. : Основи, 1994. – С. 149-183. – <http://litorys.org.ua/smith/smi02.htm>.

12. Шевчук В. Копає криницю всередині себе // Тарнашинська Л. Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – К. : Пульсари, 2001. – С. 27-33.

13. Шлемкевич М. Галичанство. Загублена українська людина // Хроніка 2000. – К., 2000. – Вип. 39-40. – Т. II. – С. 289-339.

14. Kuźmicz K. Pochwała wolności // Człowiek wobec systemów wartości. Red. T. Kozłowskiego i K. Kuźmicza. – Białystok: TEMIDA 2, 2006. – S. 83-102.

Рецензент:** доктор філософських наук, професор кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України **М. В. Кашуба